

ANADOLU TÜRK MİMARİSİ KAYNAKLARI
SALTUKLULAR (1071-1801)

(1982, İTÜ)

Y.Müh.Mimar
H.Fahrünnisa ENSARİ

SALTUKLULAR (1071-1201)

Saltuklular, Erzurum bölgesine "Türklük" vasfını kazandırmış bir hanedandır.

Kurucusu, Ebû'l-Kasım veya Saltuk olup, aynı kişi olduğu kuvvetle muhtemeldir. Erzurum bölgesi bu beğ tarafından fethedilmiştir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu, "vasıtasız" (merkezden tayin olunan vali ile) ve "vasıtalı" (vasal hükümdarlar ile) olmak üzere iki şekilde idare ediliyordu. Birinci, ikinci, üçüncü sınıftan olmak üzere üç sınıf vasal devlet vardı. Birinci ve ikinci sınıftan vasal devletler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun küçük çapta bir modeli olmak üzere ayrı ayrı devlet teşkilatına sahipti. Saltuklular ise ikinci sınıftan vasal bir devlet idi.

(Prof.Dr.Köymen Mehmet Altay, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963, "Saltuklular Devleti", sayfa:141-142.)

A.S.Erzi, Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar, Bulleten, XIV, sayı:53, s.97'de

XIII.yüzyıla ait bir eserden bahsediyor. Bu eser incelendiğinde, Saltuklu Beğliği ülkesinin, Tercan'dan başlayıp Tahir Gedigi'ne kadar uzandığı ve Erzurum'dan başka Bayburd, Avnik, Micingird, İspir, Oltu şehir, kasaba ve kalelerini içerdiği görülüyor.

Hatta 1579'da Kars Kalesi ve Hisarı'nın yeniden inşası sırasında ele geçen bazı kitabeler, İzzeddin Saltuk'un bir ara Kars'ı da hakimiyetine aldığını gösteriyor. Bu kitabelere göre İzzeddin Saltuk'un veziri "Firuz", Kars Kalesi'ni tamir ettirmiştir.

(F.Kırzioğlu, Kars Tarihi)

Erzurum'da içtimâi eserler üç devreye aittir:

Saltuklu, Moğol, Osmanlı. Diyarbakır ve Erzurum'da Türkiye Selçuklularına ait eser görülmemesinin nedeni ise Moğol istilasıdır. Saltuklular'a halef, meliklik yapan Selçuklular'dan Muğisiddün Tuğrul ile oğlu Rükneddin Cihan Şah'a (1205-1230) ait hiç bir eser olmaması ise izah edilemiyor. Saltuklular'dan bize gelmiş eserler ise:

Kale mescidi, Tepsi Minare, Ulu Cami, Mama Hatun Türbesi gibi bazı türbelerdir.

Kaynaklar Hakkında Umumi Bilgi:

Şimdiye kadar iki kitabe elde edilebilmiştir; bunlardan biri "Tepsi Minare" nin üzerinde, diğeri ise Erzurum'un doğusunda "Aşağı Micingird Köyü" nde bir evin duvarında Micingird Kalesi'ne ait olup yaptırın ve yapılış tarihi okunmuyor.

Sikke olarak ise, "İzzeddin Saltuk" ve oğlu "Muhammed" e ait bakır paralar bulunmuştur.

Diğer yazılı kaynaklar olarak bu hanedan ile ilgili, resmi mektup, vakfiye, temliknâme gibi hiçbir vesika bize kadar gelmemiştir.

Yabancı kaynaklardan ise, "Ermeni" müverrihlerin eserleri ve "Gürcü" kaynakları Saltuklular hakkında önemli bir bilgi vermiyor.

(Sümer, Faruk, "Saltuklular", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 1971 Malazgirt Özel Sayısı, 900.yıl, Güven Matbaası, Ankara, 26 Ağustos 1971.)

Anadolu Türk Mimarisi Saltuklu kaynakları hakkında özgün ve geniş bilgi Faruk Sümer'in yukarıda adı geçen incelemesinde bulunabilmiştir. Dolayısıyla Saltuklular'a özgün bilgi içeriğinde ilgili kaynakları çıkartırken geniş ölçüde bu makaleden yararlanıldı.

Bunun dışında, Osmanlı öncesi Anadolu'da Türk Mimarisi ile ilgili genel bibliyografya içeriğinde Saltuklu dönemini içeren bibliyografya verildi. Bir de ayrıca Saltuklu dönemi ve bölgesini içeren, yayınlanmamış, lisansüstü, doktora, doçentlik tezleri kaynak olarak verildi. Kaynaklar bu sistem içinde arkada yer almaktadır.

Anadolu Türk Mimarisi Saltuklu Kaynakları:

1. Saltuklular'a özgün bilgi veren bibliyografya,
2. Osmanlılar'dan önce Anadolu'da Türkler ile ilgili genel bibliyografya içeriğinde, tarih açısından Saltuklu döneminin yer aldığı kaynaklar,
3. Saltuklu dönemi ve bölgesini içeren, yayınlanmamış, lisansüstü, doktora, doçentlik tez çalışmaları.

1. Saltuklular'a Özgün Bilgi Veren Bibliyografya:

Bu bibliyografyanın kaynağı:

Sümer, Faruk, "Saltuklular", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, 1971 Malazgirt Özel Sayısı, 900.Yıl, Güven Matbaası, Ankara, 26 Ağustos 1971.

Bu inceleme yazısı içeriğindeki özgün kaynaklar (tarihi gelişim paralelinde):

.....

Câmiüt-tevârih, Zikr-i tarih-i Al-i Selçuk, yayınlayan, Ahmed Ateş, T.T.K., Ankara, 1960, s.33-39.

Gaffari,

.....

(tarih kitabı olup, bu hanedana bir bölüm ayırmıştır. İbnu'l Esîrin tarihi ve muhtemelen bir takvimden yararlanılarak alınan bilgi verilmiştir.)

Şeref Han, Şerefnâme, Kahire, 1930.

(Şeref Han'ın Saltuklular'a dair verdiği bilgi "Gaffari'den alınmıştır.)

İbnu'l Ezrak, Tarih-i Meyyâfarikîn, British Museum, or.5803, s.171a, 6 no.lu kart kaynak (Saltuklular ile ilgili çağdaş vekayinâme olup, Saltuklular hakkında bilgi veren vekayinâmelerin başında gelir. Kifayetsiz fakat doğru bilgi verir.)

İmadeddîn-i İsfahani, Kitabu'l-Fethu'l Kussi, yay.: C.De Landberg, Leyde, 1888, (İzzeddin Saltuk'un kızı Mama Hatun'un 1191'de Erzurum Melikesi olduğu, Tercan'daki Mama Hatun Kervansarayı'nın kime ait olduğu ve ne zaman yaptırıldığı konusunda bilgi verir. Saltuk'un kızı Mama Hatun on yıl sonra 1200'de de Erzurum Melikesi idi. Mama Hatun ile ilgili bu kaydı S.K.Yetkin tanıtmıştır.)

İbn Vâsıl, Müferricu'l-kurûb, C.Seyyal, Kahire, 1967, III, s.118. (Mama Hatun'un 1200'de de (10 yıl sonra) hâlâ beğliğin başında bulunduğu hakkında bilgi verir.)

İbnu'l-Esîr, el-Kâmil, Kahire, 1301, X, s.186, s.151.

(Tarih kitabı olup "Ebu'l-Ferec" ve "Gaffari" bu kitaptan yararlan-

mıştır. Bu eserde Saltuklular hakkında birkaç mühim madde vardır.)
Ebu'l Ferec, Tarih, Türkçe tercümesi: Ö.R.Doğrul, T.T.K., Ankara, 1945.

(Bu kitaptaki bilgiler Ibnu'l-Esir'den naklen alınmıştır. Her ikisi de Süleyman Şah'ın Erzurum Seferi'ni 1201 diye gösterir ki doğru değildir.)

Defremery, "Fragments de géographes et d'historiens, JA, 1849, XIII, s.491-498.

(Yazarı Fransız şarkiyatçı olup, 130 yıl önce Saltuklular hakkında bu çalışmayı yapmıştır. Bu çalışmada, o zaman daha basılmamış olan "İbnu'l-Esir" ile ona dayanan "Ebu'l-Fidâ", "İbn Haldun'un eserlerindeki bilgileri, "Şerefnâme"deki bir parçayı, "Residüddin"deki küçük bir kaydı neşr ve tercüme etmiş, fazla olarak "Gürcü" kaynaklardan bazı bilgileri ilave etmiştir.

Bu çalışma ilerdeki incelemelere malzeme teşkil edecek bir toplama mahiyetindedir.)

E.de Zambaur, Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam, I^e partie, Hanolere, 1927, s.145.

(Saltuklular'a dair verilen isim ve tarihler eksik olduğu gibi bazı yanlışlıkları da ihtiva eder.)

H.Edhem, Düvel-i İslamiyye, İstanbul, 1927, s.227-228.

(Saltuklular'a ait verilen tarihlerde yanlışlıklar vardır.)

Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Zümresi Neşriyatı, İstanbul, 1944, s.111.

(Erzurum bölgesine Türkler'in ilk yerleşmesi ile (1080) ilgili bilgi, Gürcü kaynağına dayanılarak veriliyor. 'Gürcistan'a yapılan başarılı akınlardan bahseder.)

....., Histoire de la Géorgie, Fransızca tercümesi: M.Brosset, St.Pétersbourg, 1848, I, s.346.

('1080' ilk yerleşme ve Gürcistan'a akınlar ile ilgili bilgi veriyor. Nasirüddin Muhammed zamanı, Gürcüler'in son hücumundan ve Rükneddin Süleyman Şah'ın Saltuklu hanedanını ortadan kaldırdıktan sonra Gürcüler'e yenilmesinden bahsediyor.)

....., Histoire de la Géorgie, I,
(Gürcü kaynağı olup, İzzeddin Saltuk'un Gürcü kralı Giorgi tarafından (1153) esir edilmesi, hakkında bilgi veriyor (I. s.381).)

....., Kitabu'l-Inbâ, XII.yüzyılda yazılmış.
(Bu kaynaktan Hanedanın daha 1123'de Saltukoğulları adı ile anıldığı anlaşılıyor.)

F.Sümer, Öğuzlar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlarından,
Ankara, 1967, s.126, 127.

Cl.Cahen, Le Diyar Bakr au temps des premiers Urtukides, JA, 1935,
CCXXVII, s.219-276.

(Anadolu'ya gelen Türkmen Beyleri, Emir Kıpçak ve ailesi hakkında bilgi veriyor.)

Cl.Cahen, Le Diyar Bakr au temps des premiers Urtukides, JA, 1935,
CCXXVII, s.219-276.

(1100'lerde Doğu, Güney-doğu Anadolu'nun siyasi durumu hakkında bilgi veriyor.)

Ebû Bekr Rebi'b.Ahmed el Ahaveyn en-Naccâri, Kitabul'-hidâye fi't-tıbb.
Fatih Kütüphanesinde.

(İ.H.Konyalı, Erzurum Tarihi'nde s.137'de "Tepsi Minare"deki kitabenin okunan şekli ile, bu eserin ilk sayfasında kimin için olduğuna dair görülen kayıt karşılaştırıldığında; "Tepsi Minare"deki kitabenin bir yerini tamamlamak mümkündür.)

İ.H.Konyalı, Erzurum Tarihi, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, sayı:2, İstanbul, 1960.

(Pasinler ovasında bulunan kitabe 'Miangird kalesine ait' hakkında bilgi veriyor.)

A.Gabriel, Voyages archéologiques dans la Turquie orientale,
Paris, 1940, I.

(Ünvanlar üzerine bilgi veriyor (s.321, 324, 331, 339, 343).)

Efdal-i Kirmanî, Bedayiu'l-ezmân fî vekayi'Kirman, Tahran, 1326.
(Ünvanlar hakkında bilgi veriyor.)

Ibnu'l-Kalânisi, Yayımlayan: F.H.Amedroz, Leydan, 1908, s.284.

(Saltuklu kitabesindeki "Tuğrul Beğ"ünvan olduğunu ispatta,

İmadeddin Zengi'nin de "Tuğrul Beğ" ünvanını kullandığını gösteren metin 284. sayfadadır. Sıbt İbnü'l Cavzi; Arap kaynağı: XIII.asır. Bunun Malazgirt muharebesi ile ilgili kısmını bu isim altında Amedroz yayınlamıştır.)

Vardan, Türk Fütuhâtı Tarihi, Türkçe tercümesi Hrant D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Tarih Semineri Dergisi, İstanbul, 1937, I, s.190.

(Ermeni müverrihtir. Kızıl Arslan Gızıl olarak geçiyor. Türkmen Beği'nin Duvin'i almak için savaşması (1102-1103?) ve 1123-24 olayları hakkında bilgi veriyor.)

Minorsky, Studies in Caucasien History, Cambridge Oriental Series, N.C., London, 1953.

(Kızıl Arslan'dan bahsediyor? Guvin, 1121'de Bitlis Erzen emiri, Şemsüddevl'e Toğan Arslan elinde bulunuyor ki, Vardan'ın kuz oğlu Hurt dediği emir hakkında, Minorsky, "kuz"un Farsça "kambur" olduğuna işaret ediyor.

....., La Chronique abrégée d'al-'Azîmî, Yayınlayan: Cl. CAHEN, JA., 1938, II-III, (1131-32 yılı olayları için başvurulacak kaynaklardan.)

....., El-Azîmî, (Bu kaynak 1135-36'da Erzurum'da harabiyete sebep olan bir depremden bahsediyor.)

Lane Poole, Catalogue of Oriental Coins in the British Museum, London, 1877, III, s.112, I.-IV. cildlerin ilavesi, s.296.

(II.İzzettin Saltuk'un hangi tarihte beğliğin başına geçtiği belirsiz değil. Çünkü elde bulunan paraların hepsi tarih ihtiva etmiyor.)

A.Tevhid, Takvim-i meskûkat-ı kadîme-i İslâmiye Kataloğu, İstanbul, 1321, IV, s.70-71.

(Bu kaynak Lane Poole'den naklen bilgi taşıyor. II.İzzettin Saltuk'a ait en eski bilgi 1148-49'da başlıyor ki bunun ile ilgili bilgi var.)

İbn Haldun, Tezkire, Topkapı Sarayı, III.Ahmed, nr.2948, yap.183^b. (İzzettin Saltuk'un Gürcü kralı Giorgi tarafından tutsak alınışı "1153-54" konusunda bilgi veriyor.)

Ani'li Samuel, Collection d'historiens Armeniens, Fransızca tercüme, M.Brosset, Petersburg, 1876, II, s.464-65.

(İzzettin Saltuk'un Gürcü kralı Giorgi tarafından tutsak edilişi "1153-54" konusunda bilgi veriyor.)

Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinamesi, Türkçe tercümesi, H.D. Andreyan, T.T.K., Ankara, 1962.

(Buna zeyl yazan Papaz Grigor, Ahlat Şahın kaynatası İzzeddin Adradin'in Gürcülerce mağlup edildiğinden bahsediyor.)

Süryani Mihail, Vekâyiname, Türkçe tercümesi H.D.Andreyan, T.T.K., s.236.

(Saltuk'un kızının Kılıçarslan'a gelin giderken, Danışmend oğlu Yağıbasan, yollarını kesip gelini, yeğeni Kayseri meliki Zünnûn ile evlendiriyor. Bunun üzerine Kılıçarslan ile aralarında savaş çıkıyor, 1164.)

F.Kırzioğlu, Kars Tarihi, İstanbul, 1953, s.389.

(İzzeddin Saltuk'un veziri Firûz'un Kars kalesini tamiri ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu tarihlerde Kars ve Sürmani (Sürmelü) başka beğ aileleri tarafından idare ediliyor. Bu kaynak Micingird kalesi kitabesinin metnini de vermiştir.)

....., Kitabu'l -Fethi'l-kussi, Yayınlayan C.De Landberg, Leyde, 1888, s.405.

(Saltuk'un kızı Muhammed'in kardeşi Mama Hatun'un; Selâheddin Eyyubi'nin yeğeni Meyyâfârîkîn hakimi Takiyüddin Ömer'e, Malazgirt kalesini kuşattığında; Ahlat Şah Beğ Temuz'a karşı yardım ettiğinden bahsediyor.)

İbn Bîbî, El Evâmîrû'l-Alâiyye, N.Lugal, A.Erzi, İlahiyat Fakültesi Yayınlarından, Ankara, 157, s.105-106.

(II.Kılıçarslan'ın oğlu Rükneddin Süleyman Şah'ın 25 Mayıs 1202'de Saltuklu beğini tutturup hapsedirip bütün ülkesini elinden alıp, kardeşi Elbistan melikî Muğısüddin Tuğrul Şah'a vermesinden bahsediyor. İbn Bîbî Saltuklu Beğinin adını Alâaddin olarak veriyor ki kabul etmeğe imkân yoktur. Eski müelliflerin de bahsettikleri üzere bu eski hanedanın tarihi bu suretle son bulmuştur.)

Yâkut, Mu'cemul-buldûn, Yayınlayan F.Wüstenfeld. Leipzig, 366, 1. s.408

(Süleyman Şah'ın Erzurum'dan sonra Micingird ovasında Gürcülerle savaşıp yenilip, eniştesi Mengüçük oğlu Fahreddin Behram Şah'ın esir edilmesi konusunda bilgi var.)

O.Turan, Süleyman Şah maddesi, İslam Ansiklopedisi, cüz 112, s.219-231.

(Rükneddin Süleyman Şah'ın Gürcülere yenilmesi ile ilgili bilgi var.)

A.Ş.Baygu, Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri, İstanbul, 1936, s.39. (Bu kaynakta Micingird kalesi kitabesinin fotoğrafları yer alıyor.)

....., Cihan-ârâ, Tahran, 1334, s.134.

(Saltuklu hanedanının son buluşu ile ilgili bilgi veriyor.)

F. Sümer, Tuğrul Şah, İ.A.

(Saltuklulara halef, Muğisüddin Tuğrul (1201-1225) hakkında bilgi veriyor.)

Nusret, Tarihçe-i Erzurum, İstanbul, 1338, s.32.

(Ulucamide evvelce tahta bir kitabe bulunduğu anlaşılıyor ve bu kitabenin metnini veriyor. Bu kitabe asıl değil, ona dayanılarak yapılmıştır. Buna göre Ulucami 1179'da İzzeddin Saltuk'un oğlu Melik Muhammed tarafından yapılmıştır.)

H.R.Ünal, "Les Monuments Islamiques anciens de la ville d'Erzurum et de sa région", Bibliothèque de Archéologique et Historique de l'institut français d'archéologie d'Istanbul, Paris, 1968, s.18-31. (Kale camisi ile Tepsi Minare Ulucami'den çok önce Gazi tarafından yaptırılmıştır.)

M.Oluş Arık, Erken devir Anadolu Türk mimarisinde türbe biçimleri Anadolu, Ankara, 1967, sayı XI, s.91.

(Saltuklulara ait olanların hepsinin tesbiti güç. "Üç künbetler" denilen türbelerden biri İzzeddin Saltuk'a aittir. XVI.yy tahrir defterlerine göre türbe yanında Saltuk'un yaptırdığı bir de zaviye bulunuyor. Diğer iki künbet XIV.yy dan kalmadır. (Beygu Ünal'dan nakil) Şeref Beygu, İ.H.Konyalı, H.R.Ünal yukarda adı geçen eserlerinde, künbetten, tarihçe ve özellikle H.R.Ünal sanatından bahsediyorlar.)

S.K.Yetkin, Mama Hatun Türbesi, Yıllık Araştırmalar Dergisi, I, Ankara, 1958, s.42.

(Tercan'daki Mama Hatun tarafından yaptırılma kervansaray ve yanındaki türbesi hakkında bilgi veriyor. Mama Hatun'un tarihi hüviyeti S.K. Yetkin'in İmadeddin-i Isfahani'nin Fethu'l-kussi'ndeki kaydı tanıtmasıyla anlaşılmıştır. Türbe hakkında ayrıca M.Oluş Arık, H.R.Ünal'ın adı geçen eserlerine bakılabilir).

S.Eyice, İki Türk âbidesinin mahiyeti hakkında notlar, İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi II, Ankara, 1957, s.107-112.

(Mama Hatun Türbesi'nin özellikleri hakkında bilgi veriyor.)

R.Arık, Erzurum'da İki Cami-Two mosques in Erzurum. Vakıflar Dergisi, VIII, s.149-156 (Türkish) and 157-159 (English summary) with 35 illus, and 6 drawings.

(On the mosque in the citadel and the Great mosque both second half of 12th century.)

2. Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler ile İlgili Genel Bibliyografya İçeriğinde, Tarih Açısından Saltuklu Döneminin Yer Aldığı Kaynaklar:

I. Türk Tarihine Genel Giriş için Bibliyografya Hakkında Umumi Bilgi
I- Kitaplar

- o Philologiae Turcicae Fundamenta, 3.cilt: Tarih, 1-2.cilt:Türk dil ve edebiyatı.
- o Handbuch der Orientalistik, V.cilt, 5.bölüm.
- o Encyclopaedie of Islam, Türk maddesi. (Türkçe uyarlaması İslâm Ansiklopedisi.)
- o A.Z.V.Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, I.cilt, (1946 baskısı).
- o J.Sauvaget'nin, Introduction à l'Histoire de l'Orient Musulan, in 1961 tarihli C.Cahen tarafından gözden geçirilmiş 2.baskısı. 1965 tarihli, tekrar gözden geçirilmiş, İngilizce çevirisi.
- o J.D.Pearson, Index Islamicus (1958), Supplements (1962-1967).
- o Türkiye Bibliyografyası (1939-1949).
- o A.Z.V.Togan-H.İnalçık yönetiminde, A Handbook of Turkish Culture (1967'den itibaren yayınlanmağa başlanmış.)

II-Periyodik Yayınlar

- o Belleten, Türk Tarih Kurumu'nun çıkardığı.
- o Oriens, Leyden'de Brill tarafından yayınlanan.

II. Büyük Selçuklu İmparatorluğu için Bibliyografya

I-Selçuklu tarihi ile ilgili vekâyinameler

- o C.Cahen, The Historiography of the Seljuqid Period, B.Lewis ve P.N.Holt'un editörlüğünde, 1962 arşiv kaynakları (Belge, mektup, kopyaları koleksiyonları).
- o M.A.Köymen, Selçuklu Devri Kaynaklarına Dair Araştırmalar I, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi, 1951.
- o M.A.Köymen, Selçuklu Devri Tarihi, 1963.
(Tarihi, Kurumlar hakkında bilgi)
- o O.Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, 1965.
- o İ.Kafesoğlu, Selçuklular, İslâm Ansiklopedisi.
- o H.Horst, Die Staatsverwaltung de Grosselgugen und Horazmsahs, 1960.
(Kurumlar hakkında)
- o C.Cahen, La Tuğra Seljukide, Journal Asiatique, 1943-1945.
- o İbn Bîbî, Tarih-i Al-i Selcuk, Yayınlayan Th Houtsma, Leiden, 1902.
- o İbn Bîbî, Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi, (İbn Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknamesinden) Çevirenler M.N.Gençosman, F.N.Uzluç, Anadolu Selçukluları gününde Tarih Bitikleri, Ankara, Uzluç basımevi, 1941. (Houtsma'nın tercümesi. Houtsma, müellifi tanımayıp anonim dediği Türkçe Selçukâmenin müellifi Yazıcızade Ali Efendi'dir.)
- o C.Cahen, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul, 1979.

III. XI Yüzyılın Sonundan 1243'e Değın Anadolu'daki Türkler

Genel Kaynaklar

- o Arapça edebî yapıtlar;
C.Brockelmann'ın Arap Edebiyatı Tarihi'nde, 2 cilt, 2.baskı, 1943-1949 ve eki 3 cilt, 1937-1942.
- o Farsça vakayinameler;
C.A.Storey'in İran Edebiyatı, cilt I, 1927-1953.
- o Türkler ile ilgili Bizans Yazıları;
C.Moravcsik'in Byzantinoturcica'sında, 2.baskı, 2 cilt, 1959.

- o Suriye yazıları;
A.Baumstark'ın Geschichte der Syrischen Literatur, 1922.
- o Gürcü yazıları;
Brosset'in yapıtında.
- o Ermeni kaynaklı yazılar;
Recueil des Historiens des Croisades (RHC), Document Armeniens'
de listelenmiş buluhmakta.
- o Ortaçağ Avrupası kaynakları;
A.Potthast'ın eski Bibliotheca Historica Madii Aevi'si (2.baskı,
2.cilt, 1896) nin yerini Repertorium Fontium Historiae Madii Aevi
(2.cildi yayınlanmış) almaktadır.

A-XI. Yüzyıl:

a) Büyük Selçuklu Tarihi İçin Arap ve İran Kaynakları (Aynı zamanda Anadolu Türklerinin Tarihi ile İlgili)

- . Muhammed İbn Hilal el-Sabi, Hars al-Ni'ma, el yazması, Paris
Bibliothèque Nationale, manuscrits arabes bölümündedir (1506).
Sonunda İstanbul'da tamamlanmıştır. Bu kaynakların en önemli-
sidir. Siht İbn el Cavzî'nin Mırr'at al-Zaman'ının 1055-1085
yılları arasındaki nakledilmiş kısmıdır. El yazması, Paris.
- . Bundari, İmâd el Din el-İsfahani, (biraz kısaltılarak),
Histoire des Seldjoucides de l'Iraq, edit. M.T.Houstma,
Recueil de Textes Relatifs a`l'histoire des Seldjoucides,
II.cilt, 1889.
- . Ali İbn Nasir el Huseyni, Ahbar-ül-devlet is-Selçukkiya,
edit. M.İkbal, 1933.
- . Zahir el-din Nişaburî, Selçukname, 1932.
- . Ravandi, Rahat üs-Südur, edit. M.İkbal, 1921.
- . İbn al Athir, El Kâmil fi'l Tarih, edit. C.J.Tornberg,
İbn el-athiri Chronicon, 1851-1876, cilt IX-X.

b) Yunanlı Kaynakları

- . Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae (CSHB), 2 cilt, 1838,
Cedrenus'un 1957'ye kadar olan nüshası ile 1079'a kadar bir
ekle birlikte.

- . Michael Attaliates, 1079'a kadar CSHB, 1853.
- . Nicephorus Bryennius, 1057-1080 CSHB, 1836.
- . Anna Comnene, Alexiad, 1069-1118, edit. B.Leib, Fransızca çevirisi ile 3 cilt, 1937-1945, İngilizce çeviri ile E.A.S. Dawes, 1928.

c)Ermeni Kaynakları

- . Aristakes Lastivertçi, (Fransızca çev. , E.Prud' homme) Histoire d' Armenie, 1071'e kadar, 1864.
- . Edessa' Matthew, (Fransızca çev., E.Dulavrier) Bibliothèque Historique Arménienne, 1858, (1136 yılına kadar)
- . J.Laurent,
- . R.Grousset, Histoire de l'Arménie des Origines a' 1071, 1947, (İhtiyatla okunmalıdır. C.Cahen)

d)Suriye Kaynakları

- . J.B.Chabot (edit.), Chronique de Michel le Syries, 4 cilt, 1899-1910, (İlgili bölümün çevirisi III.ciltte, Bar Hebraeus tarafından tamamlanmıştır.)

e)Gürcü Kaynakları

- . M.Brosset, Histoire de la Georgie, I.Bölüm, Kısım 1, 2.cilt, 1849. (Metin ve Fransızca çeviri; daha eski kaynaklardan 18 yy.da yapılmış bir toparlamadan.)

f)Latin Kaynakları

- . Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum, edit. ve Fransızca çeviri L. Brethier, 1924,; edit ve İngilizce çeviri R. Hill, 1962.
- . Aguilers'li Raymond, Historia Francorum Qui Ceperunt Iherusalem, RHC'de, Historiens Occidentae, III.
- . Aix'li Albert, Historia Hierosolymitara, RHC'de, Historiens Occidentaué, IV.

- Chartres'li Fulcher, Historia Iberasolymitara; Gesta Francorum Jherusalem Peregrinantium, RHC'de, Historiens Occidentale, cilt III.

B-XII. Yüzyıl:

a) Arap (Suriye-Mezopotamya) Kaynakları

- İbn al-Qalanisi, The Damascus Chronicle of the Crusades, edit. H.F.Amedroz, 1908, 1155 yılına kadar.
(H.A.R. Gibb tarafından seçilmiş ve çevrilmiş olarak, The Damascus Chronicle of the Crusades, 1932.)
(Fransızca çeviri, R.L. Tournau, Damas de 1075 à 1154, 1952.)
- Al-Azimi, La Chronique Abrégée d'alAzimi, adlı C.Cahen'in makalesinde, Journal Asiatique, 1937. (1103 yılına kadar.)
- İmad al-Din al-İsfahani, Al-Barq al Shami,
(Tamamiyle günümüze gelmemekle beraber önemli kısmı, Abu Şama'nın Kitab al Ravdatayn'nından nakledilmiştir. (2.baskı M.Hilmi tarafından hazırlanmıştır, 1956-62). Ayrıca çevirisiyle birlikte alıntılar RHC, Historiens Orientaux, IV.ciltte bulunmaktadır (Selâhaddin devri maddesinde).
İbn Soddad, "Life of Saladin", RHC, Historiens Orientaux, III.
- İbn abi Tayy. 12.yüzyılın ilk üçte ikisini kapsayan kadarıyla İbn al Fırat'ın yayınlanmamış çalışmasında nakledilmiştir.
- İbn al-Athir, Al-Kamil fi'l tarih, cilt IX-XI, alıntılar;
(1230'a kadar çevrilmiştir.) RHC, Historiens Orientaux'da I-II.
- Kamal al-Din İbn al-Adim, Zubdat al-Taleb. 1240'a kadar olan son kısmı için;
E.Bloch'ın, Revue de l'Orient Latin, 1895-98'deki Fransızca çevirisine başvurulabilir.
- Kamal al-Din İbn al-Adim, Bughyat al Talab, (Zubdat'ın tamamlayıcısı) RHC, Historiens Orientaux, III.
- İzz al-Din İbn Soddad, "al-Alaq al-Khatira" tarihsel coğrafya çalışmasının
C.Ledit'in, "Al-A'laq al-Khatira" başlıklı yazısındaki çözümler ile elde ediliyor. Al-Masriq, 1935. RHC, Historiens Orientaux, III.

b) Yunanlı Kaynakları

- . Cinnamus, CSHB, 1836, 1118-80 dönemi.
- . Nicetas Choniates, CSHB, 1835, 1118-1206.

İkincil Yunanlı Kaynakları: (12.yy.)

- . Prodomus
- . Theodore Balsamon
- . Chalandon
- . Moravcsik, Byzantinoturcica.
- . Rahip Gregori, 1162'e kadar olan devamı, RHC, Documents Armeniens, I.

c) Ermeni Kaynakları

- . Edessalı Matthew. RHC, Documents Armeniens, I.

d) Suriye Kaynakları

- . Suriyeli Micheal, J.B.Chabot edit. ve çevirisi, Chronique de Michel le Syries, 4 cilt, 1899-1910;
Bar Hebraeus ek olarak Anonymi auctoris chronicon, edit. ve çeviri: J.B.Chabot, CSCO, Scriptores Syri, 1920, vs.;
kısmi İngilizce çevirisi: A.S.Tritton, "The First and Second Crusades from an Anonymous Syrian Chronicle", Journal of the Royal Asiatic Society, 1933 (orijinali 1225 olmakla birlikte, bu yüzyılın ilk yarısını kapsar.)
- . Bar Hebraeus (Gregory Abu'l Faraç), "The Chronography" sureti ve İngilizce çeviri, E.A.Wallis Budge, 2 cilt, 1932 (Arapça kısaltılmış baskı yeğlenir.)
- . Aynı yazarın, Chronicon Ecclesiasticum, edit.J.B.Abbeloos ve T.J.Lamy, 1973.

e) Gürcü Kaynakları

- . Brosset, (XI.yüzyıl ile aynı).

f) Latin Kaynakları

- . William of Tyre, Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, edit. RHC, Historiens Occidentaux, I, İngilizce çeviri: E.Babcock ve E.Krey'in, History of Deeds Done Beyond the Sea, 2 cilt, 1943 (1183 yılına kadar alıyor), 12.yüzyıla ait tek tarihtir.

13.yy.-14.yy.'ın ilk yarısı
Ermeni Kaynakları

2 gruba ayrılır: - Kilikya'dan gelenler;
- Azerbaycan'dan gelenler.

İkisi de sınırdaki olaylara inhisar eder.

- . Kilikya grubunda en iyi bilineni: Sempad, RHC, Documents Arméniens, I.
- . Guiragos, Vartan (ikinci derece kaynaklar) için;
 - a) C.Cahen, Syrie.
 - b) B.Spuler, Die Mongolen in Iran, 2.baskı, 1955.
- . A.G.Galstyan; Armyanskie Istochniki o Mongolakh, 1962.
- . Akanc'lı Grigor, R.P.Blake, R.N.Frye tarafından yay., "History of the Nation of the Archers Harward Journal of Asiatic Studies", 1949, (Rahip Malachi'ye ait sanılıyordu).
- . 1250'ye kadar ermeni el yazmalarının kimlik sayfaları G.Hovsepian tarafından "Yisatakarauk'jeragrac, I, 1951, yayınlanmıştır.

IV.Tarihsel Coğrafya

- o W.Ramsay, The historical geography of Asia Minor, 1890. 1962'de yeniden basılmış; E.Hongmann, Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches von 363 bis 1071, 1935.
- o F.Taeschner, Das Anatolische Wegenetz, 1924.
- o F.Taeschner, "Anadolu", Encyclopaedia of Islam, 2.baskı, haritalı.
- o H.Wenzel.
- o W.C.Brice.

V.Türklerin Gelmesinden Önce Anadolu

- o P.Charanis, The Armenians in the Byzantine Empire, 1963.

VI.Anlatı Tarihi

Genel Bibliyografya

- o V.Gordlevsky, (Selçuklu Anadolu hakkında; tarih, kurumsal yapı) hakkında tek kitap. Tarihçiliğin anlatımsal yönü var.
- o T.Talbot Rice, The Seljuks in Asia Minor, 1961, (yanılgılıdır).
- o C.Cahen, A History of the Crusades, edit.K.Setton, cilt I ve II, (Genel bilgi var).

Komşu Ülkelerin Genel Tarihleri de Tarihsel Bilgi Veriyor:

- o G.Ostrogorsky, History of the Byzantine State, İngilizce çeviri:1956.
- o F.Taeschner, "The Turks and the Byzantine Empire to the End of the Thirteenth Century", The Cambridge Mediaeval History, 2.baskı, cilt IV, bölüm I, 1966.
- o L.Alisan, Léon le Magnifique, premier roi de Sissouan ou d l'Arménocilice, Fransızca çeviri (Ermenice'den), 1888.
- o L.Alisan, "Sissouan", Fransızca çeviri, 1899.
- o S.Der Nersessian, "The Kingdom of Cilician Armenia", A History of the Crusades, edit.K.Setton, cilt II.
- o S.Runciman, A History of the Crusades, 3 cilt, 1951.
- o C.Cahen, La Syrie du Nord à l'Epoque des Croisades, 1940.
- o H.E.Mayer, Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge, 1960.

VI.I.Malazgirt Savaşı'ndan I.Haçlı Seferine Değın (1071-1097)

- o C.Cahen, "La première pénétration turque en Asie Mineure", Byzantion, 1948, (Tek sağlıklı kaynaktır).
- o J.Laurant, Byzance et les Turks Seldjoucides, 1913, (Tarihi eski olmasına karşın geçerli bir kaynaktır).
- o Mükremin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri, 1944, (Tarihi eski, fakat geçerli bir kaynaktır).
- o F.Chalandon, "Le Comnènes, I, Essai sur le règne d'Alexisles, Comnena, 1081-1118-1900, (Tarihi eski, geçerli bir kaynaktır).

VI.2.XII.Yüzyılda Anadolu

- o F.Chalandon, Les Comnènes, II, Jean II Comnène, 1118-1143, et Manuel I Comnène, 1143-1180, 1912.
- o P.Witteck, "Von der Byzantinischen zur Türkischen Toponomie", Byzantion, 1935, (Not: Türklerin Anadolu'ya yayılışı.)

VII.Moğollardan Önce Toplum ve Kurum Yapısı

Türkiye'nin Doğuşu
Genel yapıtlar yok.

o C.Cahen, "Le Problème ethnique en Anatolie", cahiers d'Histoire Mondiale, 1954.

W.C.Brice, "The Turkish colonization of Anatolia", Bulletin of the John Rylands Library, 1955.

VIII.Siyasal Kurum

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal, 194 .

IX.Ekonomik Yaşam

a.Ticaret konusunda:

W.Heyd, "Histoire du Commerce du Levant", 2 cilt, 1885.

A.Schaube, Handelsgeschichte der romanischen Wölkerdes Mittelmeergebiets bis zum Ende der Kreuzzüge, 1906.

X.Toprak Kullanımı, Vergileme Sistemi

o Osman Turan, "Le droit terrien sous les Seldjoukides de Turquie", Revue de Etude Islamiques, 1948.

o C.Cahen, "Le régime de la terre et l'Occupation turque en Anatolie", Chaiers d'Histoire Mondiale, 1955.

H.İnalçık, "Lant Problems in Turkish History", The Muslim World, 1955.

F.Sümer, "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", Belleten,1960.

XI.Not:

Gayri Müslimler

C.Cahen, s.389'daki kaynaklar.

3. Doktora ve Lisans Tezleri

M.K.Özergin, Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları, İstanbul 1959 (basılmamış doktora tezi, Edebiyat Fakültesi, kayıt no:535).

Akçaylı, Birsen, Erzurum Türk Mimari Eserleri, İstanbul, 1967, 51 sayfa, 86 resim, 13 plan, 3 kesit.

(Erzurum tarihçesi, katalog kısmı; eserler kendi aralarında gruplandırılıp, toplama, değerlendirme kısmında, birbirleri ile ve Anadolu'nun diğer bölgelerindeki mevcut benzerleri ile karşılaştırılmıştır:

- Saltuklu,
- Selçuklu,
- Osmanlı devri eserleri bulunuyor.

Neticede: Ulucaminin, Anadolu'nun en eski Ulucamilerinden biri, Çifte Minareli Medresenin, minareli portalli medreselerin sonuncusu olduğu belirtilmiş.

Hükümrân, Sev, Tercan ve Bayburt'daki Türk Eserleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1967-68, (Lisans tezi) Tarihi; Cumhuriyet devrine kadar, Osmanlı cami mimarisinin başlangıcı, sivil yapılardan hamamlar bölgeye has, anıtsal Bayburt kalesi özellikle Mama Hatun o zamana kadar denenmemiş bir örnek.

Nişancı, Ramiz, Erzurum'daki Türk Mimari Eserlerinin Taş Tezyinatı, Saltuklular, Selçuklular ve İlhanlılar, 1977, 121 sayfa, 101 resim, 31 şekil, (Lisans tezi).

Seydi, Görgevi, Anadolu'da Çifte Minareli Portaller, İstanbul, 1977, 83 sayfa, 105 resim, (Lisans tezi).

Akal, Hafize, Erzurum Çevresindeki Türk Eserleri, 1970, 82 sayfa, 159 resim, 17 plan.

Genel giriş, İspir, Micingirt, Pasinler, Hasankale, Ezırmık, Miyadin, Avnik, Çoban Köprüsü, Yağın köyü, Aşkale, Oltu, Hınıs, Bardy'deki yapı tipleri tek tek ele alınmış; çevre, uzak çevre benzer yapılarıyla karşılaştırılmış. Selçuklu, Saltuklu, Osmanlı yapılarının yinelenen yanlarına değinilmiştir.

Nurlu, Nazan, Kars'taki Türk Eserleri, Ani Menuçehr Camii, Doğu Beyazıt Sultan Selim Camii, 1973, 57 sayfa, 75 resim.